

Sabina FATI

Megváltoztatható-e Délkelet-Európa, vagy sem?

A nyugati politikai elitnek különböző diskurzusaik vannak Délkelet-Európát illetően, kezdve az integráló diskurzustól, amely arról próbál meggyőzni, hogy Európában már nincsenek határok, és hogy az egykori Varsói Egyezmény tagállamai végső soron elérik, hogy a nagy európai közösségbe tartozzanak, egészen a pragmatikus diskurzusig, amely pontosan megkülönbözteti a gyors előrehaladásra való képességét bebizonyított Közép-Európát (a visegrádi csoport országait) és Délkelet-Európát, ahol a politikai és gazdasági stabilitás mindig ingatag. Ezekben a hivatalos diskurzusokon túlmenően, amelyek hosszú távon egy törésmentes Európát képzelnék el, aránylag szabályos időközönként olyan nyugati politikai kezdeményezések tűnnek fel, amelyek megpróbálják felmérni, mennyire fogékonyak a kelet-európaiak az Egyesült Európa modelljéhez hasonló regionális struktúrák kialakítására. Egy ilyen megoldás, vagyis az Orosz Föderáció és az Európai Unió közötti ütközőzóna kialakítása olyan államokból, amelyekben – Bulgáriában, Romániában, Albániában és a volt jugoszláv államokban – kisebb a fogékonyság a demokrácia és a piacgazdaság iránt, egyaránt megfelelne Moszkvának és Brüsszelnek is.

Legutóbb három német képviselő, a Bundestag kereszténydemokrata csoportjába tartozó Karl Lamers, Peter Hintze és Klaus Jürgen Hedrich ismertette nyilvánosan, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2001. augusztus 11-i számában, hasonló elképzeléseit. Ők abból a premissából indultak ki, hogy egy egyszerű és ködös európai perspektíva nem kielégítő a tartományi államok számára, ezért a délkelet-európai államok sajátos, az EU modelljének megfelelő közösségének kialakítását ajánlották. A délkelet-európai unió tagjai a volt jugoszláv államok lennének, valamint Albánia, Románia, Bulgária, Magyarország és Görögország. Az ehhez a szervezethez való tartozás nem zárna ki az EU-tagságot, lásd Görögországot például, vagy Magyarországot, illetve Szlovéniát a közeljövőben. A többi állam esetében a délkelet-európai unió tagság feltétele lenne az EU-hoz való csatlakozásnak.

Délkelet-Európa uniója az attól való félelmet is kifejezheti, hogy milyen magatartást tanúsítanak majd ezek a történelmileg új országok egy határok nélküli Európai Unióban. Talán az olyan, az Európai Unióra katasztrófális következményekkel járható területi komplexusok újjáéledésétől való félelmet, mint amilyen a Nagy-Szerbia- vagy Nagy-Albánia-komplexus volt, amely lappangva Romániában, Magyarországon és Bulgáriában is él. Az Európai Unió eme félelmei mögött nem csupán a Nagy-Szerbia vagy Nagy-Albánia katasztrófális következményekkel járó területi komplexusai újjászülésének példái állnak, hanem a sztereotípiák és előítéletek is, amelyek vagy a Nyugat arra való képtelenségét rejti, hogy kezelje ennek az érzékeny tartományoknak a sajátos helyzetét, vagy érdektelenségét ezek iránt a közelebbi, illetve a távolabbi történelem komplexusai által nyomorgatott délkelet-európai nemzetek iránt.

Integrálódás vagy elszigetelődés

Délkelet-Európa elszigetelésének gondolatát a közép-európai politikások bátorították. 1993-ban, amikor Csehország még nem volt a NATO tagja, Václav Havel elnök kijelentette, hogy az Észak-atlanti Szövetség csak akkor marad működőképes, ha nem nyit kaput bárkinek, s ezt az indokolta, hogy „a közeli és szilárd közép-európai sorompó egyaránt szomszédos a hagyományos nyugtalan balkáni tartománnyal és az eurázsiai térséggel, ahol a demokrácia és a piacgazdaság kínzó lassúsággal közeledik a célhoz. Röviden: ez az európai biztonság kulcs-térsége”. 2001-ben, amikor a szövetség, elválaszthatatlan entitásként kezelve Délkelet-Európát, újra meg akarta határozni helyzetét ebben a térségben, a cseh elnök ismét felvetette a kérdést. Václav Havel 2001. december 18-ai nyilatkozatában azt állítja, hogy a NATO-hoz való csatlakozás érdekében Prágába a balti országokat, Szlovéniát és Szlovákiát hívják meg; ugyanakkor egyetért Marcus Mekel levelével, amelyet a NATO-parlament SPD-csoportjának alelnöke küldött húsz európai szociáldemokrata képviselő nevében az amerikai szenátusi többség vezetőjének, Tom Daschle-nak, és amelyben a NATO 5+2-es bővítését javasolja. A *Washington Times*-ben 2001. december 17-én közzétett levél aláírói úgy vélik, hogy a prágai csúcsra nem kellene meghívni Bulgáriát és Romániát, mert ők nem tudják 2005-ig teljesíteni a csatlakozási feltételeket. Az európai szociáldemokraták csoportját Csehország és Lengyelország elnöke is támogatta; mindkettőjük véleménye az, hogy az ötöknek (Szlovénia, Szlovákia, Lettország, Litvánia, Észtország) nincs okuk megvárni Románia, Bulgária és Albánia felzárkózását. A Mekel-csoport szerint e „bátor döntés” kárpótolná erőfeszítéseikért az ötöket, amelyek szabad piacgazdasággal, a hadsereg feletti polgári ellenőrzéssel rendelkező szilárd demokráciák s olyanok, amelyek képesek a szövetség előírásainak megfelelően együttműködni a NATO-val. Úgy tűnik, hogy a közép-európai szociáldemokraták barátságatlan kérései 2005 utánra halasztják Románia és Bulgária NATO-csatlakozását, anélkül hogy kárpótlásul kétségtelen bizonyítékokkal szolgálnának arra nézve, hogy nem fogják őket sorukra hagyni az Oroszország és „Európa” közötti ütközőzóna megőrzésének hagyományos nemzetközi politikájával.

Ennek a szürke térségnek az „elkülönítésére” léteznek politikai, gazdasági, kulturális, történelmi stb. érvek. Schöpflin György átfogó leírást készített róluk (*Provincia*, II. évfolyam, 2001/8–9.), megmagyarázva, hogy ebben a tartományban a modernizálás nemcsak a helyi elitek konzervativizmusa vagy a maradványokat visszahagyó és a nyugati modernizációs modellt eltorzító történelmi tapasztalatok miatt bukkott meg, hanem az idegenből jövő átalakulásokra való hazai válaszreakciók miatt is, amelyek mindig az „ellenállás és alkalmazkodás” egyenletében fejeződtek ki. A Délkelet-Európában uralkodó bizánci gondolkodásmód lezüllesztte az intézményeket, az „informális szabályoknak” kedvez a „formálisakkal” szemben, elburjánztatja a patrónus-kliens hálózatot és a befolyással való üzérkedést, hangsúlyozta a „nemzetiségi együttélés premodern modelljeit”, a falu és a város közti különbséget stb. Mindezeket a felsoroltakat kifejtve és elemezve Schöpflin professzor eljut arra a következtetésre, hogy a délkelet-európai államok (újra)beilleszkedése Európába a kommunizmushoz hasonló folyamat lesz („Ez a politikai rendszer újabb torzult modernizációhoz vezetett, olyanhoz, amely lehetővé tette a hatalom példátlan koncentrációját az állam kezében, s ezáltal megfosztotta a társadalmat attól a lehetőségtől, hogy számottevő szerepet vállaljon törekvései megfogalmazásában”), ha ezek az országok nem dolgozzák ki saját modernitás-modelljüket, amelyek „a délkelet-európai gondolatvilágon és gondolkodásmódon kell alapulnia, a régió gyakorlatán meg hagyományain, s nem a más-honnan tömegesen importált eszméken, illetve mintákon”. Schöpflin György Délkelet-Európa nyugatbarát opciójának tranzitivitásával is hangsúlyozza a megfelelést a térség országai által a modern állammodell „gépies” átvétele és a kommunizmus általuk való elfogadása (ami „ezzel párhuzamos tapasztalat volt, jöhet a helyi elitek inkább erőszakkal vezették be”) között. Eszerint a délkelet-európai államok megkuknak akkor is, ha elfogadják az Európai Unió gazdasági, politikai és jogi normáit, mert ebben a térségben a „korszakok átugrása” a fejlődési folyamatban elégtelennek bizonyult az utóbbi kétszáz év történelme folyamán. Más szóval, azoktól a belső és külső politikai megoldásoktól függetlenül, amelyeket alkalmaznak majd, hogy ezeket az országokat mozgásvonalra állítsák, örökké tartóvá válik befejezetlen modernitásuk. E finalista szemléletmód szerint Délkelet-Európa egyetlen reménye egy saját fejlődési minta kialakítása lenne (bár Schöpflin professzor a befejezésben még ezt az esélyt is megtagadja a délkelet-európai országoktól, rámutatva, hogy „... az a gondolat, miszerint a régió Skandináviához hasonlóan kidolgozhatná saját modernitásmodelljét, jószerivel semmilyen visszhangra sem talál”).

Megváltoztatható-e Délkelet-Európa, vagy sem?

Ebből a szempontból a változás lényegileg belső, de ez csak akkor lenne igaz, ha egy társadalom teljesen elszigetelné magát, vagy teljesen elszigetelné a világ többi részétől. Az Európai Unió azonban érdekeltnek mondja magát a térség iránt, nemcsak azért, mert közvetlen közelében nyugalomra van szüksége, hanem azért is, mert biztosítani kell magát a délről és keletről jövő demográfiai és gazdasági fenyegetésekkel szemben. Mivel Európának saját biztonsága érdekében be kell fektetnie, a délkeleti országok fejlődésébe fog befektetni. Hosszú távon ezeknek az országoknak nincs más választásuk, és a tehetetlenség, a konzervativizmus és a belső kifogások ellenére el kell majd fogadniuk a „felvonó modell”-t, azt a modellt, amely több szinten is működni fog. Bár az ezekben az országokban 1990 után történt átalakulások nem voltak radikálisok, mégis nagymértékben megváltoztatták az emberek véleményét a piacgazdaságról és a demokratikus viszonyokról, sok esetben bebizonyítva, hogy a változásokkal szembeni ellenállás nem a tömegek, hanem a helyzetüket vesztélyeztetettnek látó politikai és gazdasági elitek részéről jön.

Hibás Schöpflin professzor axiómaszerű kiindulópontja (*Ethnicity and Power*, 1999), mely szerint „az ellenállás ténye változást hoz létre”, és hogy „a változást mindig idegenként és abnormálisként értelmezik”, ami legjobb esetben is csak „valami keverékhez és kereszteződéshez vezet”, akárcsak a kommunista kísérlet esetében, mert Délkelet-Európa kései és meghosszabbított átmenetét egyenlete sokkal bonyolultabb. Egy más időben történt gesztus, ritmusos, sokszorosított változás még nem bizonyítja sem a térség képtelenségét a nyugati értékekhez való közeledésre, sem egy saját fejlődési modell megtalálásának lehetetlenségét.

Nem lehet eltekinteni Churchill 1946-os hivatalos okfejtésétől, mely szerint „a Balti-tenger partján levő Stettintől az Adriai-tenger partján fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedett le kontinensünkre”, mert ezekben a „keleti országokban” a kommunista pártok „megpróbálták megvalósítani a totális ellenőrzést”, mint ahogy nem lehet eltekinteni a nyugati felelősségétől sem. A délkelet-európaiak töredékes fejlődését körül lehet történelmileg határozni, de a „modernizálás lehetetlensége” nem része genetikai kódjuknak, még akkor sem, ha a Nyugat „kedvező földrajz”-ával szemben ebben az esetben „kedvezőtlen földrajz”-ról lehet beszélni.

Délkelet-Európa: dilemmatikus átmenet

Másrészt igaz, hogy Kelet-Európa volt kommunista országainak átmenete nem sikerült, és hogy ezt a sikertelenséget gyakran a nyugatiak számlájára írják. Emil Constantinescu volt elnök gyakran bírálta a Nyugatot azért, mert nem dolgozott ki még 1990-ben egy Marshall-tervet a keletiek megsegítésére: „lehet, hogy a Nyugat nem volt felkészülve erre, lehet, inkább kívánta, hogy a változás lassabban, ne egyből menjen végbe”, és megjegyzéseivel nem volt egyedül a kelet-európai politikások között. Schöpflin Györgynek igaza van, amikor azt mondja, hogy

„A térséget sajátos mítoszok jellemzik. A leginkább az, mely szerint a régió Nyugat utolsó védőbástyája Kelet előrenyomulásával szemben. De említhetnők az áldozatmítosz és Európa áruháza mítoszát is, amelyek az előbbivel együtt igyekeznek a múltbeli szenvedést mitikus eszközökkel kompenzálni (...), s végül a birodalmi elnyomás mítoszát, amely a késedelmes modernizációt és az elmaradottságként felfogott állapotot hivatott magyarázni.” Ezeket a mítoszokat részben éppen a nyugati államok táplálták, amelyek a kommunizmus bukása után nem gondoltak át egy helyreállítási stratégiát – annak a segélynek egyfajta „átirányítását”, amelyet maga a Nyugat kapott az Egyesült Államoktól. Délkelet-Európát a földrészt perifériájaként kezelték, ami (mint Wallerstein leírásában) a központtól való gazdasági és társadalmi függés hangsúlyozását és a periféria „alulfejlettségé”-nek fejlesztését jelentette.

Ennek a térségnek a lemaradása nem új keletű, ügytelensége, tehetetlensége, dilemmái nagymértékben befolyásolták politikai és gazdasági fejlődését. Az összetett nemzetiségi keveredés szintén felelős Délkelet-Európa ingatagságáért és rendezetlenségéért. A „heterogén állapot hátránya” és a késői modernizálás azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy az európai délkelet örökre befejezetlen konstrukció marad. Nagyrészt az itteni politikusoktól függ, hogy meghaladják a „bizánci felfogást”, hogy a demokrácia szabályai szerint építsék fel újra az intézményeket, és hogy bevezessék a piacgazdaságot. Az ismételt bukásokat külső okokkal és kedvezőtlen történelmi feltételekkel magyarázni inkább a divatos függőségi elméletre (dependency theory) jellemző, amely bizonyos térségek egyes országai fejlődésének lassú ritmusát a közelükben lévő irányító kapitalizmus uralkodó helyzetével magyarázza. A Lengyel Nemzeti Bank elnöke, Leszek Balcerowicz (*Szabadság és fejlődés*, 2001) szerint: „azok az országok, amelyek merész gazdasági reformokat valósítottak meg, s ezzel megváltoztatták belső gazdasági feltételeiket, hamarabb kezdtek el fejlődni, mint a többiek. A meghatározó szerepet a belső feltételek játszották.” Viszont a lengyel közgazdász elismeri, hogy „valós függőség alakul ki olyankor, amikor a külső domináció következtében egy nem megfelelő gazdasági rendszer – vagyis egy olyan, amelyik fékezi a fejlődést – nem váltható fel egy jobbal”. Ez volt a volt szocialista országok helyzete a Szovjetunió eltűnésének pillanatáig.

Ha valóban „vissza” akarnak térni Európába, a közösségi vívmányok átvétele, vagyis a jogharmonizáció megvalósítása az Európai Unió és a délkelet-európai államok között, nem jelent ráfizetést ez utóbbiak számára, és nem is hozza létre a „függőség kultúráját”, ahogy azt Schöpflin érteni engedi.

Nem könnyű a délkelet-európai államok számára, hogy meghaladják az utóbbi kétszáz év „kedvezőtlen földrajzát”, de az eurobarométer típusú felmérések azt bizonyítják, hogy az itt élő emberek akarják a reformot akkor is, ha félnek a munkanélküliségtől és az inflációtól. Ezeket az államokat olyan konkrét intézkedésekkel is bátorítják az európai modellel való közeledésre, mint például Románia és Bulgária levétele azoknak az országoknak a feketelistájáról, amelyek vízum nélkül nem léphetnek be a schengeni térségbe. Nem a gazdasági feltételek és a politikai szabványok, beleértve a kisebbségek védelmére vonatkozó kívülről ráerőszakoltakat is, vezethetnek a térség nacionalista pártjainak fellendüléséhez, ahogy azt Schöpflin professzor sugallja, hanem a politikai elitek arra való képtelensége, hogy a kívülről jövő ingerekre megfelelő választ adjanak, kirakatpolitikájuk és félelmük attól, hogy elveszítik hatalmi helyzetüket, mindazokkal a gazdasági és politikai előnyökkel, amelyek belőle következnek. Romániában Vadim Tudornak, a PRM vezetőjének esetleges felemelkedése nincs kapcsolatban a Nyugattól átvett, Nyugat által kikényszerített „nem megfelelő változás”-sal. Az a több, mint bizonytalan lehetőség, hogy a következő választásokat egy olyan személyiség nyeri meg, mint Vadim, annak lenne a következménye, hogy a választók már minden más változatot kipróbáltak, ki is ábrándultak mindenikből, és az „utolsó” kártyájukat játsszák ki.

A délkeleti államok Európába való (újra)belépésének csupán közvetlen kapcsolata van „befejezetlen modernitás”-ukkal. „Standard diplomáciai módszer”-ként létezik azonban a Nyugat és Oroszország közötti összeütközések története, amely egy szürke térséget tart fenn kettőjük között. Az utóbbi idők nemzetközi eseményei, az Észak-atlanti Szövetség partnersége Oroszországgal 2001. szeptember 11. után megváltoztathatná a hagyományos elrendezést, annak ellenére, hogy a szeptikusok szerint „a legfontosabb nyugati és közép-európai országok érdeke ma is, mint régen is, az ütközőországok megtartása önmaguk és Oroszország között” (Tony Judt, *Az illúziók Európája*, 2000). De mert az európai integráció az Európai Unió politikai döntése, a délkelet-európai országok fejlődésének kulcsa, térségbeli elhelyezkedésüktől függetlenül, a történelmi előítéletek, a dilemmák és a belső tehetetlenség meghaladásának akarása, míg az EU a maga során kiküszöbölhetné az olyan jellegű sztereotípiákat, mint például: „a muzulmán és a délkelet-európai ortodox országok kevésbé európaiak és kevésbé kívánatosak, mint az élenjáró katolikus csoport”, s ezzel bebizonyítaná, hogy egy ország „európaiságát” nem lehet kulturális, földrajzi vagy történelmi kritériumok alapján minősíteni, hanem csupán annak alapján, ahogy hozzájárul, részt vesz, és tiszteletben tartja egy állandóan változó civilizáció kódjait és normáit.

A délkelet-európai politikusok nehezen tanulják meg a demokrácia és a piacgazdaság leckéjét, és nehezen értik meg a „heterogenitás hátrányát”, de a térség veszélyei nem az európai integráció ésszerűségének a tömegek által való meg nem értéséből fakadnak, ahogy azt Schöpflin György hiszi, mert az emberek a „jólét modellje” segítségével megértik ezt az egyszerű dolgot; a veszély a nehezen kibogozható politikai összefonódásokból ered, a nemzeti és nemzetközi szereplők játékaiból, akiknek hatáskörükbe tartozik a közeledés, illetve a távolodás eldöntése.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

SABINA FATI 1965-ben született Petrozsényban, Hunyad megyében. A *Szabad Európa Rádió* tudósítója, újságíró, politikai elemző. *Secretul informațiilor este secretul puterii*. In: Victor Bărsan, *De la postcomunism la pre-tranzitie* (tanulmánykötet), Bukarest, 1997.